

ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ ISSN 2304-5809

Науковий журнал «Молодий вчений» №3 (06) березень 2014 г. Щомісячне
видання Редакція журналу «Молодий вчений» <info@molodyvcheny.in.ua>

УДК 373.2..81-028.31

Товкач Ірина Євгеніївна,
ст. викладач кафедри дошкільної освіти
Педагогічний інститут
Київський університет імені Бориса Грінченка
Товкач Ирина Евгеньевна,
ст. преподаватель кафедры дошкольного образования
Педагогический институт
Киевский университет имени Бориса Гринченко
Tovkach Irina Evgenyevna,
senior lecturer of the department preschool education
pedagogical institute
the Kiev university named Boris Hrynchenko

**ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНИКА У ХОДІ МОВЛЕННЄВИХ ЗАНЯТЬ**

**ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТАРШЕГО
ДОШКОЛЬНИКА В ХОДЕ РЕЧЕВЫХ ЗАНЯТИЙ**

**FORMATION OF ACTIVITY OLDER PRESCHOOLERS DURING
SPEECH CLASSES**

У статті здійснено аналіз досліджень із зазначеної проблеми; висвітлено труднощі, що мають педагоги під час планування й проведення мовленнєвих занять з дітьми (з навчання елементів грамоти); описано фрагменти системи розвивальної роботи.

Ключові слова: мовленнєва підготовка до школи, навчання елементів грамоти, пізнавальна й мовленнєва активність, заняття, старший дошкільник.

В статье сделан анализ исследований по представленной проблеме; раскрываются трудности, которые имеют педагоги во время планирования и проведения речевых занятий с детьми (по обучению элементам грамоты); описано фрагменты системы развивающей работы.

Ключевые слова: речева підготовка к школе, обучение элементам грамоты, познавательная и речевая активность, занятия, старший дошкольник.

The article provides an analysis of studies on the presented problem, reveals the difficulties that teachers have during the planning and conduct of voice lessons with children (training elements of ratification); described fragments of developing robots.

Keywords: speech training to school, literacy training elements, cognitive and speech activity, lessons, senior preschooler.

Постановка проблеми. Сучасний підхід до побудови освітнього процесу базується на усвідомленні важливості дошкільного віку як унікального періоду розвитку особистості. Серед ознак особистісного становлення та розвитку дитини зазначеного віку суттєве місце займає *активність*. Адже як відомо, взаємодія людини з навколишнім світом можлива завдяки її активності та діяльності. Завдяки активності дитина вступає в життєво необхідні відносини з довкіллям і в спілкування з людьми. *Пізнавальна активність* є основою засвоєння нею культурного досвіду людства, необхідною умовою формування розумових якостей особистості дошкільника, її самостійності, ініціативності, успішності, творчості, що в свою чергу, сприяє гармонійному становленню зростаючої особистості. Тому останнім часом спостерігається зростання інтересу до проблеми формування пізнавальної активності старшого дошкільника при вивченні психології особистості, адже без нього неможливо сформувати уявлення про людину як активного і продуктивного суб'єкта життєдіяльності.

Розвиток у дітей пізнавальної активності у ході мовленнєвих занять є також однією з пріоритетних завдань дошкільної освіти. Саме на цій позиції

базується сучасний підхід до побудови освітнього процесу. Тому виникає необхідність як у визначенні поняття «пізнавальна активність», так і дослідженні формування пізнавальної активності старшого дошкільника у ході мовленнєвих занять.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблема формування пізнавальної активності у різних аспектах широко відображена в працях філософів (Арістотель, М. Бердяєв, Г. Гегель, К. Гельвецій, Д. Дідро, Г. Лейбніц, Платон, В. Розанов, та ін.), психологів та педагогів (К. Альбуханова-Славська, Д. Богоявленська, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, А. Матюшкін, Л. Проколієнко, С. Рубінштейн, Т. Шамова Г. Щукіна та ін.).

Слід зазначити, що серед різноманітних видів активності (рухова, мовленнєва, вольова, та ін.), особливо виділяється активність, яка має прояв в прагненні виходу за будь-які обмеження, що накладаються на побудову, вибір і перегляд будь-якого компонента діяльності. Відповідно різні сторони такої активності відбиті в наступних термінах: 1) пізнавальної активності (М. Лісіна); 2) безкорисливе пізнання, незв'язне з утилітарно-практичними завданнями (Н. Морозова, М. Поддьяков); 3) інтелектуальна активність (Д. Богоявленська, М. Холодна). Щодо дітей дошкільного віку частіше за все вживається поняття *«пізнавальна активність»*.

Отже, поняття «пізнавальна активність» широко використовувалася в різних напрямках психолого-педагогічного пошуку: проблем відбору змісту освіти (В. Аксющенко, А. Архипов, Д. Барам), формування загальних навчальних умінь (В. Котирло, Т. Дуткевич, З. Чехлова), оптимізації пізнавальної діяльності старших дошкільників (В. Котирло, Є. Кулачківська, С. Ладивір, та ін.), взаємин дітей з однолітками та педагогом (Т. Борисова, М. Щербо); ролі педагога та особистісних чинників у розвитку пізнавальної активності учнів й старших дошкільників (О. Андрєєв, Т. Ткачук) та ін..

Серед досліджень ХХІ століття розглядуваній проблемі присвячені роботи І. Литвиненко, С. Ладивір, Л. Мар'яненко, Т. Ткачук та ін.. Зокрема, за твердженням І. Литвиненко [6 ; 7] бути активним – це означає перебувати в діяльному стані. На основі проведеного теоретичного дослідження І. Литвиненко констатує прямий зв'язок між процесом розуміння та пізнавальною активністю. Вона вказує на те, що після закінчення розв'язання проблеми пізнавальна активність нивілюється [6]. У роботах Л. Мар'яненко [8, с. 14 – 23], Т. Ткачук [15] проаналізовано *структуру* поняття "пізнавальна активність", подано характеристики його рівнів та шляхи розвитку пізнавальної активності у дошкільників та учнів [10]. Т. Ткачук у своєму дослідженні розглядає пізнавальну активність як самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язання пізнавальних завдань, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях [14 ; 15]. С. Кулачківська та С. Ладивір розглядають *пізнавальну активність* як якісну ознаку діяльності дитини дошкільного віку, властивість самої особистості, стан її готовності до пізнавальної діяльності [3, с. 53–59]. Зокрема, С. Ладивір вважає, що пізнавальна активність виявляється в пізнавальній діяльності [4, с. 96-97].

За даними відомих педагогів та психологів значним потенціалом щодо розвитку пізнавальної активності старших дошкільників є *заняття* (Ф. Блехер, А. Богуш, С. Волкова, Г. Костюк, В. Котирло, А. Леушина, Н. Менчинська, Є. Тихєєва, Т. Тарунтаєва та інші). Зокрема, на основі концепції, розробленої А. Леушиною, вивчалися різні питання математичного розвитку дітей дошкільного віку (Р. Березіна, Т. Єрофєєва, З. Михайлова, Т. Тарунтаєва та ін.). Успішність навчання математичних уявлень дослідники ставили у пряму залежність від ступеня сформованості пізнавальної активності дошкільників, що суттєво зростала в умовах єднання елементарної математичної діяльності з діяльністю конструювання. При цьому було виявлено, що інтегрований зміст заняття, який побудований на взаємозв'язку мовленнєвої діяльності та

зображувальної, має більший потенціал щодо формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку, ніж робота за змістом кожної з цих діяльностей окремо.

Деякі дослідники (В. Безруков, М. Лазарева та інші) стверджують, що підпорядковуючись універсальному закону гетерозису (змінення, перетворення), будь-який предметний зміст, збагачений інтегративними зв'язками (не тільки тематично, але й операційно-діяльнісно), безсумнівно, володіє більш великим розвиваючим резервом, ніж традиційні заняття [13].

На думку багатьох дослідників інтеграція змісту освіти (у тому числі й дошкільного) є однією з педагогічних умов, що ефективно впливають на розвиток емоційно-інтелектуальної сфери становлення особистості дитини (Д. Богоявленська, А. Богущ, Н. Гавриш, С. Ладивір, Т. Піроженко та ін.). Зокрема, педагогічні дослідження Д. Богоявленської також засвідчують: засвоєння дітьми знань, що відображує той чи інший об'єкт у різних аспектах, забезпечує гнучкість, динамічність дитячого мислення, можливість отримання нових знань й способів розумової діяльності, і що тільки інформаційно ємні заняття сприяють підвищенню активності дітей, стимулюють розвиток творчості дитини [1].

Аналіз навчально-пізнавальної діяльності старших дошкільників у базових дошкільних навчальних закладах показав, що значна увага приділяється проблемі розвитку мовлення вихованців й усвідомлення ними мовлення. Але при цьому більшість педагогів залучається до репродуктивного накопичення знань, умінь та навичок, не приділяючи достатньої уваги проблемі формування пізнавальної та мовленнєвої активності дітей зазначеного віку.

Багаторічні спостереження за ходом освітньо-виховного процесу у дошкільних навчальних закладах дозволило нам виявити труднощі, що мають педагоги під час планування й проведення мовленнєвих занять з дітьми старшого дошкільного віку (особливо занять з усвідомлення дітьми мовлення).

Заняття проводять переважно як фронтальні, що унеможлиблює урахування індивідуальних особливостей пізнавальної активності старших дошкільників. Вони часто затягнуті у часі, зв'язки між компонентами їх структури не завжди є природніми. Кращі зразки занять складених досвідченими педагогами на основі інтуїції, чуттєвого досвіду. У методичній літературі представлено досвід проведення мовленнєвих занять з дітьми старшого дошкільного віку, але разом з тим до недавнього часу були відсутні чіткі орієнтири щодо грамотного проведення занять з навчання елементів грамоти з урахуванням індивідуальних особливостей пізнавальної активності старших дошкільників та диференціації пропонуваніх у ході занять завдань, дидактичних ігор та вправ тощо.

Незважаючи на визнання необхідності інтеграції занять з усвідомлення старшими дошкільниками мовлення та продуктивних видів діяльності, а також урахування індивідуальних особливостей пізнавальної активності дітей у ході проведення таких занять, спеціально це питання не вивчалось.

Виявлення цих протиріч дозволило нам визначити **мету статті**: показати можливості й особливості формування у старших дошкільників пізнавальної активності з урахуванням їх індивідуальних особливостей у ході занять з навчання елементів грамоти з інтеграцією у ознайомлення з художньою літературою та довкіллям, а також у зображувальну діяльність.

Загальною методологією дослідження є гносеологічний та аксіологічний підходи щодо розвитку особистості; концептуальні положення щодо інтеграційних процесів у науці та практиці.

Виклад основного матеріалу. Процес формування мовленнєвої компетентності та пізнавальної активності старших дошкільників у ході занять організовувався нами за трьома взаємопов'язаними напрямками: 1). Створення вихователем позитивного емоційного ставлення дитини до пізнавальної та мовленнєвої діяльності. 2). Організація систематичної пошукової діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей дітей й диференціації завдань, а

також на основі взаємозв'язку мовленнєвого змісту щодо усвідомлення дитиною мовлення, художньо-мовленнєвої, зображувальної діяльності тощо. 3). Розгортання цієї діяльності таким чином, щоб у ній виникали усе нові й нові запитання, а також ситуації, що стимулюють пізнавальну й мовленнєву активність.

У процесі роботи з дітьми ЕГ (у кількості 65 осіб) вихователі дотримувалися наступних методичних вимог створювати оптимальні умови для самостійної практичної діяльності кожного вихованця, ураховуючи індивідуальні особливості; частіше вирішувати пізнавальні задачі різного рівня складності, а також практикувати пошукові завдання й ситуації; використовувати прийоми порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення під час виконання дитиною самостійних робіт; робити оперття на *принципи: гри*, як провідного виду діяльності дошкільника, дозволяє розпочинати роботу над усвідомленням звукової структури слова вже у молодшому дошкільному віці (четвертий рік життя) за умови нормального розвитку усного мовлення; *унаочнення* дозволяє активізувати дитяче сприймання, що так необхідне для усвідомлення пропонованого дорослим матеріалу про звуки мови тощо; принцип доступності дозволив покласти в основу методики жанр казки; *індивідуалізації та диференціації, активності* та інші; проводити якісне та неупереджене оцінювання результатів навчання; спеціальну спрямованість на формування таких важливих компонентів пізнавальної діяльності, як самоконтроль й самооцінка; стимулювати дітей до творчості.

Зміст матеріалів, відповідно до психолого-педагогічних вимог, що висуваються перед вихователями старших груп щодо формування пізнавальної активності дошкільників з урахуванням їх індивідуальних особливостей, що висвітлено у системі розвивальної роботи, відрізнявся новизною, пошуком нового у вже відомому, включенням у зміст нових аспектів, порівняльним аналізом нового та вже відомого, стимулюванням дітей до запитань, умозаключень, рішенням творчих завдань тощо. У процесі роботи з дітьми ЕГ

нами було розроблено методику під назвою «Країна Звукляндія». Успішність усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку мовлення (зокрема, усвідомлення звукової сторони мовлення) було поставлено у пряму залежність від ступеня сформованості пізнавальної активності дітей зазначеного віку, що суттєво зростала в умовах єднання мовленнєвої діяльності з художньо-мовленнєвою та зображувальною.

Як відомо інтерес – найкращий стимулятор у пізнанні світу, розумінні мовлення, у особистісному зростанні дитини. Саме тому, щоб робота була більш цікавою, ми запропонували дітям графічне зображення звуків у вигляді фішок–чоловічків, а також використовували найулюбленіший дітьми жанр художньої літератури – казки з цікавими кольоровими ілюстраціями до них. Зорове сприймання саме у дошкільному віці стає одним з провідних засобів безпосереднього пізнання предметів і явищ навколишньої дійсності [17].

О. Запорожець показав, що саме «у дошкільному віці у дітей яскраво виражений інтерес до діяльності оточуючих: потяг прийняти участь у тих діях, що здаються хорошим, правильними, сприяти їм якщо не реально, то хоча б подумки в уявному плані» [2, с. 36]. На думку Л. Виготського саме розумній казці належить оздоровлююче та цілюще значення у емоційному житті дитини [11, с. 313]. Тому завдяки авторським казкам та ілюстраціям про фішок-чоловічків до них діти ЕГ без проблем практично засвоїли звуки мови слова, усвідомлено виконували звуковий аналіз мовлених слів, «прочитуючи» їх за допомогою звукових фішок на «звукових доріжках» та без них. Це сприяло довільності мовлення, усвідомленому звуко-буквену аналізу, читанню та «друкуванню» дітьми складів, слів, речень; вихованню рішучості, наполегливості; стимулювало їх до словесної творчості. Усі діти ЕГ із зацікавленістю сприймали казки про країну Звукляндію, проявляли інтерес до малюнків до них, активно ставили запитання і за допомогою гіпотез відносно невідомого зверталися до засад власної дії і дій інших (однолітків і дорослих) по сумісному розв'язуванню навчальних завдань.

Важливо констатувати, що одним з ефективних засобів розвивальної роботи з розвитку пізнавальної активності старших дошкільників у процесі усвідомлення дитиною мовлення є організація дидактичних ігор. Ми розробили систему таких ігор, які застосовували як у ході занять, так і в повсякденній діяльності дітей. Наприклад: «Заспівай так, як уміє Голосний», «Пригадай, що вміє Приголосний», «Хто з ким товаришує» та інші [17; 18].

Особливо дітям подобалась театралізована діяльність за сюжетами казок про країну Звукляндію (у другу половину дня) як одному із специфічних видів дитячої активності. Для цього вихователі разом із дітьми виготовляли власноруч шапочки для пальчиків у вигляді фішок – чоловічків Голосного й Приголосного, М'якого Приголосного. Діти залюбки вводили їх у свої самостійні ігри, створювали малюнки та складали власні загадки, казки, що стимулювало старших дошкільників до словесно-творчої діяльності.

У експериментальній роботі ми використовували заняття (групові, індивідуально-групові, індивідуальні), розподілені у часі. Групові та індивідуально-групові планувалися один-два рази на тиждень. Індивідуальні ж заняття проводилися вихователями старших груп щоденно переважно у другу половину дня (за навчальними посібниками), що давало можливість педагогам урахувати не лише вікові, а й індивідуальні особливості, можливості й інтереси старших дошкільників. Кожне пропоноване у посібнику заняття має чіткі структурні компоненти (тему, програмові завдання, матеріал, хід заняття, у якому є конкретні ігрові завдання, ігри, вправи, загадки, вірші тощо). Нами було також розроблено рекомендації щодо проведення таких занять з дітьми [16, с. 123-141; 17, с. 10-30 ; 18, с. 7-11.] Основна частина кожного заняття поділена на логічно взаємопов'язані між собою частинки, що мають свою назву (за видами роботи, методами, прийомами й засобами, що домінують у кожній з них), і нумерацію (Наприклад: 1. Робота над загадками; 2. Розглядання малюнка і бесіда за змістом; 3. Слухання казки «Про Голосного» тощо.). Така блочна структура занять дозволяє в індивідуальному порядку дозувати

навчальне навантаження на кожну дитину, ураховувати її індивідуальні особливості, засвоювати тему за кілька міні-занять, розтягнутих у часі [18, с. 7].

За результатами дослідження нами було розроблено навчально-методичний комплект «Віконечко у світ грамоти», до складу якого входять методичний посібник з орієнтовною системою групових, індивідуально-групових занять для дітей 6-го - 7-го років життя, а також навчальний посібник з ілюстративним матеріалом, художніми творами різних жанрів, дидактичними іграми (з варіантами) та вправами для проведення індивідуальних занять. Для зручності у кінці кожного конспекту заняття робили посилання на відповідні сторінки навчального посібника для проведення індивідуальної роботи з дітьми у повсякденній діяльності [17; 18]. У пропонованих посібниках фольклорні та художні твори дібрані за принципом *тематичної єдності*. Загадки, вірші, казки тощо пропонуються вихователям для організації з дітьми *художньо-мовленнєвої діяльності*: розглядання ілюстрацій, читання віршів і розповідання казок, переказів, заучування віршованих творів тощо, *театрально-ігрової діяльності*: театральних вистав, ігор-драматизацій, інсценування тощо та *образотворчо-мовленнєвої діяльності*: створення малюнків дітьми, що заміщуються, доповнюються, «домальовуються» за допомогою слова. Наприклад, дитина складає казку, а намальовані до неї дитячі малюнки додають можливості вираження її змісту.

Таким чином, виходячи з вищесказаного, можна зробити **висновки**. Індивідуальні та індивідуально-групові заняття дають можливість забезпечувати єдність у розкритті теми заняття на матеріалі усвідомлення мовлення, художньо-мовленнєвої та зображувальної діяльності. Пізнавальна активність стимулювалася введенням під час таких занять ігрових та проблемних ситуацій, унаочнення матеріалу, авторських казок, елементарних евристичних бесід, експериментування, використання прийому запитань, відсторонення, тобто показу нового, несподіваного, важливого у звичайному й повсякденному, стимулювання до словесної творчості (створення дітьми казок).

Суттєвим фактором виникнення пізнавального інтересу до навчального матеріалу (зокрема, до звуків мови) була його емоційна подача, живе слово педагога з використанням фольклору та творів художньої літератури, авторських казок, унаочнення матеріалу (виготовлених ілюстрацій до казок, дидактичних посібників до ігор та інше). Таким чином, нами зроблено *висновок*: якщо інтереси спрямовують особистість старшого дошкільника на усвідомлення мети діяльності й орієнтують на нові факти, на найбільш глибоке відображення дійсності, то створення умов для організації такої пізнавальної діяльності сприяє розвитку як інтересів дитини, так і її пізнавальної активності.

Інтегрування змісту занять має більш високий потенціал щодо формування пізнавальної активності, оскільки акцентує увагу дитини не лише на пізнання мови, окремих предметів та явищ, їх властивостей та якостей, а й розуміння зв'язків й відношень між предметами та явищами дійсності, культури стосунків між людьми тощо, дозволяє педагогам більш ефективно застосовувати одержані дітьми знання у практичній діяльності.

Отже, проблема формування пізнавальної активності старших дошкільників є актуальною у сучасному громадянському суспільстві, яке потребує активної, ініціативної, всебічно розвиненої, творчої, особистості.

У той же час, досліджувану проблему неможна вважати вичерпаною. На наш погляд, потребують дослідження такі проблеми: індивідуальних особливостей пізнавальної активності дітей дошкільного віку різної статі; наступності у формуванні пізнавальної активності дітей старшого шкільного віку та учнів першого класу школи засобами взаємозв'язку розвитку й усвідомлення дошкільником мовлення з іншими видами діяльності тощо.

Список літератури:

1. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1983. — 172 с.
2. Запорожец А. В. Психология восприятия сказки ребенком — дошкольником. // Дошкольное воспитание, 1948, № 9, С. 34 — 41.
3. Ладивір С. О., Стадник Г.А. Розвиток пізнавальної активності дітей у процесі їхнього спілкування з батьками // Психологія. — К.: Рад. школа, 1990. — Вип. 34. — С. 53–59.
4. Ладивір С.О. Розвивальні можливості дослідницького методу навчання дошкільників / С.О. Ладивір // Актуальні проблеми психології. Психологія розвитку дошкільника. Збірник наукових статей Т. IV. Вип. IV. — К., 2007. — с. 96-97.
5. Лисина М. И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками // Вопросы психологии [Текст] / М. И. Лисина. - 1982. - № 4.
6. Литвиненко І. П. Багатоканальна діяльність – засіб розвитку пізнавальної активності / І.П. Литвиненко. – К.: Просвіта, 2002.
7. Литвиненко І.С. Формування пізнавальної активності як засіб розвитку індивідуальності дошкільників: Дис. канд... психол. наук: 19.00.07 / Ірина Сергіївна Литвиненко // Миколаївський держ. педагогічний ун-т. - Миколаїв, 2002. – 191 арк.
8. Мар'яненко Л.В. Особливості структурної організації пізнавальної активності учнів // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1 (14). – С. 14 – 23.
9. Матюшкин А. М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности // Вопросы психологии. – 1982. - № 4.
10. Мачушник О. Л. Розвиток пізнавальної активності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки / О. Л Мачушник – 2005.
11. Обухова Л.Ф. Детская психология. - М.: Владос, 2007. – 530 с.
12. Піроженко Т. Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі: поради до освітньої лінії /Т. Піроженко, М. Машовець, О. Коваленко // Дошкільне виховання. – 2012. - С. 32-36.

13. Сидорук Г.Н. Формирование познавательной активности дошкольников на интегрированных занятиях по математике и конструированию / Сидорук Галина Николаевна. : дисертація.. кандидата педагогических наук, 13.00. 01 Специальность: Общая педагогика, история педагогики и образования. - Москва, 2006. – 201 с.

14. Ткачук Т. Радість пізнання // Дошкільне виховання. – 2002. – № 9. – С. 10 – 11.

15. Ткачук Т. А.. Розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Таїсія Анатоліївна Ткачук // Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2004.

16. Товкач І. Є. Навчання дітей елементів грамоти / М. С. Вашуленко; І. І. Карабаєва; А. В. Пасічник; І. Є. Товкач // Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» /наук. кер. проекту: О. В. Огнев'юк; наук. ред. Н. В. Кудикіна, В. У. Кузьменко; авт.кол.: Е. В. Белкіна...[та ін.] / Мін. осв. і наук. мол. т спорту України, Головн. упр. осв. і наук. викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. – 3-є вид. доопр. та доп. – К.: Київ, ун-т Б. Грінченка, 2012. – С. 123-141.

17. Товкач І.Є. Слово. Речення. Звуки: методичний посібник : у 2 ч. Ч.1 / І.Є. Товкач. – Х. : В-во «Ранок». – 2013. – 176 с. – (Серія «Віконечко у світ грамоти»);

18. Товкач І.Є. Звуки. Букви. Читання: методичний посібник : у 2 ч. Ч.2 / І.Є. Товкач. – Х. : В-во «Ранок». – 2013. – 192 с. – (Серія «Віконечко у світ грамоти»).